

JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING ASOSIY BOSHQARUV USULLARI

Doniyorbek Gofurov

*Guliston davlat pedagogika instituti
doniyor5093454@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqola Menejmentda, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmentida yechiladigan masalalarning samarasini oshirishda iqtisodiy usullar jamoa va individual rag‘batlantirishga suyanadi. Ular har bir ijrochini o‘zining borgan sari ortib borayotgan moddiy va ma’naviy ehtiyojini qondirishga intilishini eng katta aniqlik bilan inobatga oladi. Ulardan foydalanish ishlab chiqarishning zahiralarini aniqlash va foydalanishdagi ishchilarning tashabbusini oshiradi. Shu bilan bir qatorda ishlab chiqarish topshiriqlarini bajarishda ma’muriy formada ta’sir o‘tkazish zaruriyati yuksak darajada kamayadi.

Kalit so‘zlar: Boshqaruv usullari, samaradorlikni oshirish, iqtisodiy usullar, jamoa, individual, rag‘batlantirish, suyanish, moddiy va ma’naviy ehtiyoj, yuksak daraja, kamaytirish, tafovutlar, boshqaruv bo‘linmalari, xizmat tizimlari, jamoalar, uslublar, ma’muriy usullar, to‘ldirish, bir xil toifa, boshqaruv nazariyasi, amaliyoti, tabiati, tashkiliy-ma’muriy usullar, ijtimoiy-ruhiy usullar.

Menejmentning iqtisodiy usullarining o‘z mazmunini ma’muriy shakldagi ijro bilan birligi tufayli, ulami takomillashtirish nafaqat iqtisodiy manfaatlar talablarini to‘liq hisobga olish, balki ma’muriy qarorlarni bajarilishi bilan bog‘liq. Bir so‘z bilan aytganda, amalda menejmentning iqtisodiy usullari bilan ma’muriy usullarining ijrosi bir-birlari bilan o‘zaro jipslashib ketgan bo‘ladi, chunki ular har doim yagona bir boshqaruv masalasini hal etadilar. Lekin, ushbu usullar orasidagi asosiy tafovutlar har xil boshqaruv bo‘linmalarining va shunga o‘xshash xizmat tizimlarining jamoalarga ta’sir ko‘rsatish uslublarida namoyon bo‘ladi.

Menejmentning iqtisodiy usullari ishlab chiqarish samaradorligi muammolarini hal etishda yordam qiluvchi butun iqtisodiy mexanizmning alohida bo‘g‘ini sifatida tasavur qilinadi. Ushbu usullar insonlarni iqtisodiy rag‘batlantirish asosida ma’lum muhitni yaratish orqali menejmentga ta’sir ko‘rsatadi. Lekin ular odamlarga har xil usullar bilan ta’sir ko‘rsatish orqali ma’muriy usullarni to‘ldiradilar.

Bir xil toifadagi masalalarni yechish bilan bir qatorda, menejmentning iqtisodiy usullari ma’muriy usullardan ajralib turadi:

-birinchi navbatda, amaliy ta’sir ko‘rsatish shakllarida katta erkinlik darajasi;

-ikkinchidan, qaror qabul qilish va uning oqibatlarini mas'uliyatining jiddiy darajada ortishi.

Menejmentning ma'muriy usullari boshqaruv nazariyasi va amaliyotining tabiatidan kelib chiqadi. Boshqaruvda pastki bo'g'inni xo'jalikning hamma bosqichlaridagi boshqaruvning mas'uliyat va huquqlari bilan qurollangan yuqori bo'g'inga bo'ysunishi. Ushbu qoidasiz hech qanday menejment, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmenti bo'lishi mumkin emas. Shuni ta'kidlash muhimki, menejment, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmentida ma'muriy usullarning ta'sir doirasiga aniqlik kiritish ularni bozor iqtisodiyotining har bir bosqichida foydalanishning majburiy shartlaridan hisoblanadi. Lekin, menejment, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmentida ma'muriy usullardan foydalanishni kengaytirish, joriy etilayotgan iqtisodiy usullarning ahamiyatini kuchaytiradi.

Ushbu usullar har doim bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik masalalari yechimiga umumiy munosabatning har tomoni sifatida, bir-birini to'ldirgan holda birgalikda joriy etib kelangan. Bir-birlaridan farq qilgan holda, menejment, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmentining yagona maqsadga erishishga yo'naltirilgan.

Hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti sharoitida menejment samaradorligi ma'muriy va iqtisodiy usullarning kompleks ravishda joriy etilish zarurligini ko'zda tutur ekan, ishlab chiqarishni boshqarishning har bir pog'onasida konkret sharoitlarni hisobga olgan holda ularni optimal birlashtirish ehtiyoji tug'iladi. Ushbu dolzarb masalaning yechimi menejment, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmenti nazariyasi va amaliyoti uchun katta ahamiyat kasb etadi. Ishlab chiqarishni boshqarishda ma'muriy usullarning ahamiyati qanchalik yuksak bo'lsa, ular boshqariladigan sistemaning harakatiga faqatgina birinchi turtkinigina bera olishini doimo ko'zda tutish lozim. Ushbu harakat keyinchalik iqtisodiy usullar bilan qo'llanadi va kuchaytiriladi, hal qiluvchi bosqichda esa, yuqori tashkilotlar ko'rsatmalarini bajarilishini rag'batlantiradi. Hozirgi zamon xo'jalik yurgazishda menejment, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmenti ijtimoiy-psixologik usullarning mohiyati oshib bormoqda. Ular ushbu jamoaning ham butun guruhlariga, ham har bir personaliga ta'sir ko'rsatib boradi. Ularga ishonirish, tarbiya, ma'naviy rag'batlantirish, personalning maishiy ehtiyojlarini qondirib borish, ijrochilarning kar'era qilishga intilishlarini inobatga olish, o'zlarining ijtimoiy statuslarini ko'tarish va ho-kazolarni kiritadilar.

Menejment, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmentining ijtimoiy-psixologik usullari asosan jamoada yaxshi ijtimoiy va psixologik muhit yaratishga yo'naltirilgan. Bu usullar asosan eng avvalo, personalning malakaviy-professional tizimi (strukturasi)ga, ularning mehnat sharoiti, psixologiyasi kabi belgilari va

xususiyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Ular har bir personalning uddaburonligi, manfaati, tavsifining xususiyatlari, xurmati va hokazolarga ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi zamon sharoitida menejment, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmentining butun usullar sistemasida takomillashtirish jarayoni davom etyapti. Endi boshqaruvning an'anaviy ma'muriy usullaridan iqtisodiyatiga o'tish jarayonida birinchi o'ringa muammolarni hamda ijtimoiy-iqtisodiy usullarni bashorat qilish chiqib boryapti. Lekin, qayd etilayotgan usullardan birortasi ham yakka holda foydalanilishi mumkin emasligini nazarda tutish lozim. Usullar alohida, boshqalaridan ajralgan holda faqatgina nazariy ko'rinishda mavjud bo'lishi mumkin, amalda, ya'ni tijorat, ishlab chiqarish, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmentida usullar bir-birlari bilan aloqador va bir-birini to'ldirgan holda bo'ladilar. Demak, amalda qo'lanilayotgan menejment usullari har doim kompleks ravishda ishlatiladi, unda bir vaqtning o'zida ma'muriy, iqtisodiy, psixologik, tashkiliy va boshqa usullar optimal ravishda o'z o'zini topib boradi.

Jismoniy tarbiya va sport menejmenti usullarini tanlash san'ati - bu murakkab muammodir. Ular eng avvalo, alohida ijrochilarning xususiyatlarini hisobga olgan holda, butun jamoa manfaatlarining optimal usullarini tanlay bilishdan iboratdir. Bu yerda har xil toifadagi personal xulqining motivlarini topib, ularni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Menejment san'ati nafaqat personal xulqining motivlarini topib, ularni hisobga olish muhimligini ta'minlashdan iborat bo'lmay, balki ijrochilarning tanlangan usullar majmuasiga ma'lum munosabatlarini oldindan ko'ra bilishni talab qiladi.

Har bir rahbarning jismoniy tarbiya va sport menejmentining barcha usullari bilan qurollanishi va ulardan amalda foydalanishi jamoaning hamjihatlik bilan harakat qilishini yaxshi tashkil eta oladi va kuchaytiradi, jamoa faoliyatida yangidan-yangi marralarni egallashga imkon beradi.

Ta'sir ko'rsatish nuqtai nazaridan esa uslub deganda boshqarish funksiyalarini amalga oshirish uchun boshqaruv obyektiga ta'sir o'tkazish usullari tushuniladi. Bunday usullarga quyidagilar kiradi:

- funksional tizim osti obyektlarini boshqarish usuli;
- boshqarish funksiyalarini bajarish usullari;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullari

Har hil yondashuvlar, yo'sinlar, yo'llar yordamida amalga oshiriladigan turli-tuman boshqaruv ishlarining majmui - boshqaruvning aniq va o'ziga xos usullari deb yuritiladi. Shunday qilib:

Boshqaruv usullari - bu xodimlarga va umuman ishlab chiqarish jamoalariga ta'sir ko'rsatish usullari bo'lib, ular qo'yilgan maqsadlarga erishish jarayonida mazkur xodimlar va jamoalarning faoliyatini uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. Boshqarish usullari obyektiv tarzda ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonidagi mavjud munosabatlardan kelib chiqadi. Funktsional tizim - osti obyektlarini boshqarish usuli boshqariladigan obyektning tuzilishi bilan bog'liq bo'lib, uning tarkibidagi bo'lim larni boshqarishga qo'llaniladigan o'ziga xos usullarni o'z ichiga oladi. Menejment boshqaruvida ishlab chiqarishning funktsional ta'minoti asosida shakllangan tizim osti bo'limlar o'ziga xos funktsiyalarni bajaradi. Demak, menejment faoliyatida uning barcha kategoriyalari (qonunlar, prinsiplar, funktsiyalar, texnologiyalar, tizimlar va ishlab chiqarish jarayonining funktsional yo'nalishlari) har doim bir-birlari bilan bog'liq holda bo'lib, umumiy maqsadga xizmat qiladilar.

Jismoniy tarbiya va sport menejmentining boshqaruv tizimlari, tizim osti bo'lim lari ham o'z faoliyatlarida mavjud barcha kategoriyalardan har doim bir-birlari bilan bog'liq holda umumiy maqsadga xizmat qiladilar. Ko'rinib turibdiki, usullarni qo'llash yordamida boshqariladigan obyekt tarkibidagi bo'limlarning maqsadlari va ularning yechimi bo'yicha zarur tadbirlar aniqlab olinadi. Haqiqatdan ham menejment usullarini uning funktsiyalaridan ajratish mumkin emas, chunki har qanday usul mavjud funktsiyalarni va funktsional ta'minlash jarayonini amalga oshirishga xizmat qiladi. Boshqarishning rejalashtirish, tashkil qilish, motivatsiyalash va nazorat qilish funktsiyalarining har birining ijrosiga o'ziga xos usullardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Menejmentdagi, jumladan, jismoniy tarbiya va sport menejmentidagi har xil tizim osti bo'limlarning xususiyatlarini 8-jadvalda ko'rish mumkin.

Jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarida har qanday faoliyat rejalashtirishdan boshlanadi, shuning uchun rejalashtirish o'ta mas'uliyatli bosqich hisoblanadi. Reja qanchalik aniq va puxta tuzilgan bo'lsa, menejment funktsiyalarining keyingi bosqichlarini ham shunchalik muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyati yaratilgan bo'ladi. Rejalashtirish funktsiyasini amalga oshirishda menejmentning ma'muriy buyruqbozlik, iqtisodiy va huquqiy usullari qo'l keladi.

Tashkil qilish funktsiyasini bajarishda qo'llaniladigan boshqaruv usullarini ishlab chiqarishdagi mavjud munosabatlarni va xodimlarning faoliyat motivlarini hisobga olishi zarur. Jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarida ushbu funktsiyani amalga oshirish, ya'ni mashg'ulotlarni, musobaqalarni tashkil etish trenerlardan, rahbarlardan alohida mahorat talab qiladi, shuning uchun menejmentning mavjud barcha usullaridan mahorat bilan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Motivatsiya funksiyasining ijrosini ishlab chiqarish korxonalaridagi personalni, vajlar, isbotlar keltirish, kelajakka ishontirish kabi usullardan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarida esa sportchilarni, trenerlarni va barcha personalni mehnatga, mashg'ulotlarga va yutuqlarga undaydigan barcha usullarni sharoitga qarab jomlashni taqozo qiladi, ya'ni:

Personal (trener, sportchi va boshqalar)ning o'z faoliyatiga maksimal darajada qiziqish uyg'otish.

Ish haqi to'lashni tashkil qilish.

Rag'batlantirish tizimini yaratish.

Foyda taqsimotida jamoaning qatnashishi va oqillikka erishish.

Ma'naviy rag'batlantirishni motivatsiya modellari asosida kuchaytirish.

Lavozim ierarxik pog'onalariga ko'tarib turish.

Personalning malakasini muntazam ravishda oshirish kabilarni o'z ichiga oladi.

Boshqarishning nazorat funksiyasini bajarishda qo'llaniladigan usullar tezkor buxgalteriya hisobi, statistika holatiga bog'liq va ayniqsa, operativ ko'rsatkichlarga asoslanadi. Ushbu bosqichda aniq axborot (informatsiya)ga tayanish katta ahamiyat kasb etadi. Jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarida boshqaruv qarorlarini qabul qilish axborot texnologiyalari asosida axborotni topib, yig'ib, saralab, qayta ishlab, uzatib va saqlagan holda, quyidagi uslubiarga asoslanib amalga oshiriladi:

Muammoni aniqlash, tahlil qilish va qo'yish.

Muammoni hal qilish yo'llarini qidirish va boshqaruv qarorlari bo'yicha alternativ variantlar tayyorlash.

Alternativ variantlardan tegishli, asoslangan qarorni tanlash.

Qabul qilingan qarorlarning bajarilishini ta'minlash.

Muammoni qo'yish bosqichida qo'llaniladigan usullar ularni batafsil yoritishga, muammoga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillarni aniqlashga, vaziyatni baholashga va shu asosda muammoli vaziyatni ifodalashga imkon yaratadi. Bu usullar tarkibiga:

Ma'lumotlarni yig'ish, saqlash. ularni qayta ishlash, saralash, uzatish va tahlil qilish hamda boshqarish qarorlarini tanlash kabi texnologik jarayonlar amalga oshiriladi. Ushbu jarayonlarni amalga oshirishda quyidagi usullardan foydalaniladi.

Muhim voqealarni qayd qilish usullari. Qiyoslash usullari.

Dekompozitsiya va modellashtirish usullariga muhim o'rin beriladi.

Muammolarni hal qilish, ya'ni yechim variantlarini tanlab, ishlab chiqish bosqichida ham axborot texnologiyasi usullaridan foydalaniladi. Ammo bu usullarni qo'llashga «nima sabab bo'ldi» va «qaysi sabab yoki omil ta'siri ostida bo'ldi» degan savolga javob qidirish bilan bir qatorda, «muammoni qay tarzda hal qilish, qanday

boshqaruv qarorini qo'llash lozim va qanday boshqaruv usullari samarali bo'ladi» degan savolga javob topish lozim bo'ladi.

Qarorni tanlash bosqichida eng avvalo, tanlash me'yor (kriteriya)larini tanlash va shakllantirishga e'tibor beriladi. Bu yerda so'z ko'pincha maksimumlashtiradigan yoki minimallashtiradigan maqsadli fimksiya to'g'risida boradi. Odatda bunday tanlovni optimallashtirish deb ataladi. Optimallashtirish kriteriyalariga quyidagilar misol bo'la oladi: ortiqcha xarajatni, zahiralardan unumsiz foydalanishni bartaraf qilish, ish vaqtdan unumli foydalanish, foydani, daromadni, mehnat unumdorligini, samaradorlikni maksimumlashtirish. Qabul qilingan qarorlarning bajarilishini ta'minlash tadbirlar kabul qilinib, tasdiqlangandan so'ng amalga oshiriladi. Bu bosqichda qarorlar shajarasi tuzilib, unda maqsadga erishishning barcha yo'nalish va yoilari ikir-chikirigacha aniqlab olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari /
2. I.A.Karimov. - T.: «O'zbekiston», 2009. - 56 b. Karimov I.A. Eng asosiy mezon - hayot haqiqatini aks ettirish. T.: «O'zbekiston», 2009. - 24 b.
3. Yarashev K.D. Jismoniy tarbiya va sportni boshqarish. T., Abu Ali ibn Sino, 2002. O'ROOIMTV. Maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejlariga jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash muammolari (ilmiy-nazariy anjuman to'plami). T., TDPU, 2013.
4. Ibrayim o'g'li E. S., Abdualimovna X. F. O'QITUVCHILAR ZAMONAVIY PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALARDAN FOYDALANISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 8. – С. 661-664.
5. Kadirxodjaeva N.R. «Menejment» fani bo'yicha o'quv uslubiy ta'lim texnologiyasi. «Iqtisodiy ta'limdagi o'qitish texnologiyasi» seriyasidan T.:TDIU, 2006.- 90-95 b.
6. Abdunazarovich, Sariboyev Nurali. "Basic Concepts of "Innovation Management"." Best Journal of Innovation in Science, Research and Development 3.2 (2024): 203-205.